

Tıyn-1 Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı

Tıyn-1 Mahtûm: The Miraculous Soil of the Mediterranean World

Yasemin Demircan *

Özet

Limni Adası'nda çıkarılan ve çağlar boyunca pek çok hastalığın tedavisinde mucizevî faydalar sağladığına inanılan bir toprak hakkında kaleme alınan bu makalede, söz konusu toprağın Akdeniz Dünyasındaki ehemmiyeti üzerinde durulmaktadır. Ayrıca toprağın iyileştirici gücüne yönelik olarak getirilen açıklamaların tekâmülü, yöre halklarının inançlarının zaman içindeki farklılaşması bağlamında ele alınarak, Osmanlı idarecilerinin toprağın elde edilmesi sürecindeki tavrına dair izahatta bulunmaktadır. Bunun dışında yüzyıllar boyu her daim rağbet gören bu toprağın ticari değeri hakkında da bilgiler verilmektedir.

Anahtar kelimeler: Limni toprağı, tıyn-1 mahtûm, Limni Adası, Akdeniz Dünyası.

Abstract

There is a certain type of soil to be found in Limnos which for centuries is believed to be a miraculous cure for a variety of diseases. This article discusses the importance of this soil for the Mediterranean world. The first point of discussion is the policies adopted by the Ottomans regarding the procurement of this soil. The second and the main point of the article is the evolution of the stories regarding the healing power of the this soil and the different beliefs held by different peoples living on the island. The article further discusses the commercial value of this soil which has always been a popular commodity.

---

* Prof. Dr. Yasemin Demircan, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara. ydemircan@gazi.edu.tr

Key words: Lemnian earth, terra sigillata (tıyn-ı mahtûm) Isle of Limnos, Mediterranean World.

Limni (Lemnos) Adası¹ eski çağlardan itibaren iyileştirici özelliği bulunduğu inanılan bir özel toprağıyla² şöhret bulmuştu. Ada ile bu toprak öylesine özdeşleşmişti ki muasır kaynaklarda tesadüf edilen Limni'ye dair her anlatıda toprağına ilişkin bilgilerle de karşılaşmaktadır. Öyle ki seyyah Bernard Randolph da bu duruma işaret ederek adayı anlatırken toprak üzerinde ayrıca durmaya gerek duymadığını belirtmektedir.³

Söz konusu toprak çağlar boyunca çeşitli adlarla anıldı. Örneğin Galen'in⁴ eserinde "Terra Lemnia"⁵ (Limni toprağı) adıyla geçmektedir. Alexander Conze, toprağı adalılarının "Kimantum" ismiyle andığını bildirmektedir.⁶ Osmanlılar ise adanın eski hâkimleri olan İtalyanlar tarafından "terra sigillata" şeklinde tesmiye edilmesinin de etkisiyle bu toprağına "tıyn-ı mahtûm" demektedirler.⁷ Esasen *tıyn-ı mahtûm* tabiri toprağın muhafazası ve Limni'nin ihracına dair takip edilen süreç hakkında da fikir vermektedir. Zira *tıyn-ı mahtûm* yahut *terra sigillata* "mühürlü toprak" manasına geliyordu.⁸ Dolayısıyla bu durum toprağın mühürlenmek suretiyle tescillendiğini göstermektedir. Öte yandan Pliny'nin ifadelerine bakıldığında mühürleme ameliyesinin çok daha eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Romalı doğa bilimci eserinde, toprağın Yunanca mühürlü manasına gelen "sphragis" ismiyle de

---

¹ Ege Denizi'nin kuzeyinde ve Çanakkale Boğazı'nın girişine hâkim pozisyonuyla oldukça stratejik bir konuma sahip olan Limni Adası, II. Mehmet Devri'nde fethedilmiş ve adadaki Osmanlı hâkimiyeti 1913 yılına değin sürmüştür. Bkz. Yasemin Demircan, "Limni Adası'nda Çıkarılan Tıyn-ı Mahtum Madeni Hakkında", *Osmanlı*, C. 3, s. 322.

² Bu toprak çeşitli şekillerde tarif edilmektedir. Heath Lowry, yüksek verimli, nadir madenlerin yegâne kaynağı olan toprak; A. H. De Groot, volkanik araziden çıkarılan ve mineral ihtiva eden toprak; Conze ise demir içeren killi toprak olarak tanımlamıştır. Bkz. Alexander Conze, *Reise auf den Inseln des Thrakischen Meeres*, Hannover 1860, s. 121; Heath Lowry, "The Island of Limnos; A Case Study on The Continuity of Byzantine Forms Under Ottoman Rule", *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, (ed. Anthony Bryer-Heath Lowry), Birmingham 1982, s. 239; A. H. de Groot, "Lemnos", *EF* (İng), C. V, s. 763-764.

³ Bernard Randolph, (*Arşipelago*), (çev. Ümit Koçer), İstanbul 1998, s. 41.

⁴ M.S. 131 ilâ 201 yılları arasında yaşadığı düşünülen Romalı bilim adamı Galen, 300'den ziyade sayıda kitap yazmıştır. Galen kanserlerin muhtemel sebepleri ve kanser tedavileri konusunda yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır. Bkz. W. A. D. Anderson, John M. Kissane, *Anderson Patoloji*, C. I, (ed. Aykut Kazancıgil), Ankara 1982, s. 918.

⁵ Heath Lowry, agm., s. 239.

⁶ Alexander Conze, *İnseln des Thrakischen Meeres*, gös. yer.

⁷ Busbecq, *Türk Mektupları*, çev. Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, s. 92.

⁸ "Tıyn" çamur, "mahtûm" ise mühürlenmiş anlamına gelmektedir. Bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1978, s. 682. Heath Lowry eserinde söz konusu toprağı "tin-i mahtum" şeklinde anmaktadır. Bkz. *Fifteenth Century Ottoman Realities Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*, İstanbul 2002, s. 122, 154, 161, 167, 171. Oysa toprağı ifade eden tabiri muasır Osmanlı arşiv vesikalarından anlamına binaen "tıyn-ı mahtûm" olarak okumak daha doğru görünmektedir.

anıldığını bildirmektedir.⁹ Bu bilgi toprağın mühürlenmesine ilişkin tatbikatın Osmanlı öncesi gelenekle alakalı olduğunu göstermektedir. Nitekim gözlemleri M. S. 166 tarihine dayanan Galen, Eski Çağ'da toprağın Artemis figürüyle mühürlendiğini ifade etmektedir.¹⁰ Adadaki Türk idaresi devrinde ise mühürlerin üzerinde Osmanlı hâkimiyetine atıf yapan semboller yer almaya başlamıştı.

*Tıyn-ı mahtûm*un hangi hastalıkların şifası yahut tedbiri olarak görüldüğü sorusuna muasır kaynaklardan hareketle bir cevap vermek mümkündür. Şurası bir gerçek ki toprağın iyileştirici gücünün sınırlarını beklentiler belirliyordu. Mustafa Naîmâ Efendi'den elde edilen bilgilerden anlaşılacağı üzere *tıyn-ı mahtûm* başlangıçta kırıkların iyileştirmekte kullanılıyordu.¹¹ Ancak zamanla toprağın -özellikle XV. yüzyıldan itibaren- vebaya da iyi geldiğine inanılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu hususu muasır Osmanlı tarihçilerinden de doğrulamak mümkündür.¹² O dönemde Osmanlı topraklarını da içine alan Akdeniz Dünyası'nda veba salgınlarının büyük can kayıplarına sebep olması topraktan veba konusunda da fayda beklenmeye başlandığını akla getirmektedir. Ancak veba adanın yahut adalıların XVI. yüzyılda yeni tanıdığı bir hastalık değildi. Hatta Thukydides vebanın, Ege coğrafyasında ilk olarak Limni taraflarında görüldüğünü ifade etmektedir. Antik çağın bu büyük tarihçisinin tespitlerine bakıldığında veba Limni'de M.Ö. V. yüzyılın öncesinde ortaya çıkmıştı.¹³ Dolayısıyla *tıyn-ı mahtûm*'un vebaya deva olması yönünde bir beklenti yahut inanın ortaya çıkmasında adanın geçmişinden kalan ve muhtemelen efsanelerle iç içe geçmiş olan kültürel hafızanın da etkisi olduğu düşünülebilir. Bu aşamada yeniden Mustafa Naîmâ Efendi tarafından *tıyn-ı mahtûm* hakkında dile getirilen açıklamalara dönülebilir. Tarihçinin ifadeleri yalnızca kırıklar için değil ateşli hastalıklar dâhil olmak üzere en önemlisi toprağın veba için iyi geldiğine inanıldığını ortaya koymaktadır.¹⁴ Nitekim Alman mineral bilimci Georgius Agricola (Georg Bauer) da XVI. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı *Bermannus* isimli eserinde Türklerin bu hapları vebanın yegâne ilacı olarak kabul ettiklerini söylemektedir.¹⁵ Ancak *tıyn-ı mahtûm*un etkilerinin abartıldığını düşünen muasır kaynaklar da yok değildir. Örneğin Dr. Sibthorp *tıyn-ı mahtûm*un hastalıklara deva olmayabileceğini, hatta

⁹ Pliny, *The Natural History of Pliny*, (hzl. John Bostock, H. T. Riley), C. VI, Londra 1857, s. 357.

¹⁰ Heath Lowry, a.g.e., s. 167.

¹¹ *Tarih-i Naîmâ: Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hülasat ü Ahbarü'l-Hafikiyn*, İstanbul 1280, s. 201-202.

¹² Hoca Saadeddin, 1279, C. II, s. 568-569.

¹³ Thukydides, *Peloponnesoslularla Atina'luların Savaşı*, (çev. Halil Demircioğlu), II. Kitap, 47, Ankara 1958, s. 40.

¹⁴ *Tarih-i Naîmâ*, agy.

¹⁵ Heath Lowry, age., s. 157.

mide rahatsızlığı bulunan hastalarda sıkıntılara yol açabileceğini bu yönüyle toprağın etkilerinin abartıldığını düşünmektedir.¹⁶

Tıyn-ı mahtûm nasıl tatbik edildiği sorusuna da Mustafa Naîmâ Efendi'nin Tarihi'nden cevap bulmak mümkündür. Naîmâ'nın eserinde sunduğu malûmata göre *tıyn-ı mahtûm* kırılan yerin “mumya” gibi sarılmasıyla tatbik ediliyordu. Vebaya yakalananlarda, ateşli ve kanamalı rahatsızlıklar ile zehirlenmelerde ise *tıyn-ı mahtûm* hapları bir saat suda bekletildikten sonra içiliyordu. Ancak vebaya karşı evvela önlem almak maksadıyla bu topraktan faydalanıldığı anlaşılmaktadır. Naîmâ'ya göre bu çamurun en iyi cinsinden yapılan bardaklar zenginler ve ileri gelenler tarafından kullanılmakta, bu bardaklardan su içmek yaz günlerinde harareti kesmekteydi. Naîmâ özellikle veba salgını sırasında içme suyunun temizlenmesinde toprağın emsalsiz olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷ Pliny ise toprağın kullanımına ilişkin daha detaylı açıklamalarda bulunmaktadır. M. S. I. yüzyılda yaşamış olan meşhur doğa bilimci, toprağın çamur halinde iken merhem gibi gözlere uygulandığını böylece ağrıların azaltılmasında fayda sağladığını ve toprağı kan kusan hastaların sirkeyle birlikte içmelerinin tavsiye edildiğini bildirmektedir. Bunun dışında topraktan dalak ve böbrekleriyle ilgili rahatsızlık yaşayan hastaların faydalanabileceğini ve toprağın kadınlarda kanamaların durdurulmasında kullanılabileceğini ifade ederek, zehirlenme ve sokmalarda yararlanıldığı için pek çok antidotun bileşiminde *tıyn-ı mahtûm*un yer aldığını da eklemektedir.¹⁸

Pliny'nin tespitleri *tıyn-ı mahtûm*un mucizevî etkilerinin en azından Roma devrinde fark edildiğini düşündürmektedir. Bu konuda daha sarih malumat elde edebilmek için tarihçi Mustafa Naîmâ'nın bazı açıklamalarına müracaat edilebilir. Naîmâ, önce *Tezkire-i Davud*'a atıf yaparak eskiden adada Artemis isimli bir başrahabin yaşadığını (bir Artemis tapınağı rahibi olabilir), onun çamuru kırıkları iyileştirmekte kullandığını bildirerek, rahibin adada özel bir heykel ve bir tapınak yaparak yine *tıyn-ı mahtûm* ile hastalıkları tedavi eden ilaçlar imal ettiğini eklemektedir. Tarihçi, önceleri şifa bulmak üzere gelenlerin kerametini rahipte olduğunu zannettiklerini ancak onun ölümünden sonra bu işi akrabası olan bir kadının sürdürdüğünü böylece toprağın iyileştirici güce sahip olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir. Naîmâ'ya göre rahip ile akrabasının yaşadığı dönemde çamurun iyileştirici gücü olduğu öylesine bilinir hâle gelmiş ki adaya dışarıdan da hastalar gelmeye başlamış. Tarihçinin anlatımından anlaşıldığı kadarıyla rahibin ölümünden sonra akrabası olan kadın,

¹⁶ *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey and Other Countries of the East; Edited from Manuscript Journals*, (ed. Robert Walpole), Londra 1818, s. 281.

¹⁷ Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, gös. yer.

¹⁸ Pliny, *The Natural History of Pliny*, s. 357.

yuvarlaklar haline getirdiği çamuru rahibin resmi (Artemis'i sembolize eden bir figür olabilir) ile mühürleyip, Yunan hükümdarlarına ve Roma imparatorlarına hediye olarak göndermeye dahası tüccarlara satarak gelir elde etmeye başlamış. Bu dönemde *tıyn-ı mahtûm* “rahip çamuru” adıyla şöhret bulmuş.¹⁹

Toprağın çıkarıldığı yer hakkında ise yine çağdaş yazarlardan bilgi elde etmek mümkündür. Bu kabilden yazarlar arasında Dr. Richard Pocke'nin bazı ayrıntıları paylaştığı görülmektedir. Seyyahın ifadelerine bakıldığında toprağın çıkarıldığı yerin adanın kuzey doğu kesiminde bulunduğu bilinen antik Hephaestias yerleşiminin yakınlarında olduğu tahmin edilebilmektedir.²⁰

Böylesine kıymet atfedilen toprağın kaynağından nasıl çıkarıldığı konusuna gelince bu hususta da muasır kaynakların yol göstericiliğine müracaat edilebilir. Söz konusu kaynaklara bakıldığında *tıyn-ı mahtûm* çıkarılması işleminin teferruatlı tasvirlerinin yer aldığı görülmektedir. Pîrî Reis'in ifadeleri, din adamları ve Limni'deki idarî erkânın yanında adalılardan oluşan kalabalık bir grubun toprağın çıkarılması sırasında damarın kazıldığı yerin yakınlarında bulduklarını göstermektedir.²¹ Pierre Belon tam olarak toprağın çıkarıldığı gün adada olmamasına rağmen görgü tanıklarının ifadelerinden hareketle Türklerin yanında, Rum ada eşrafı ve keşişler ile papazların Sotira'da tertiplenen ayinin akabinde şapelden “iki ok atımı” şeklinde tanımlanan bir mesafedeki tepeye çıktıklarını, ardından yaklaşık 50-60 kişilik bir grubun damara ulaşana değin toprağı kazdığını bildirmektedir. Bu aşamada Alman bir eczacı olan Reinhold Lubenau, Pierre Belon'un dikkat çekmediği bir hususa temas ederek toprağı çıkarma işlemine katılan Türklerin damar üzerindeki ilk katmanın kaldırılmasının ardından “bir ok atımı” mesafedeki tepeye çekildikleri bilgisini paylaşmaktadır.²² Bu ifadeler gerçekten de ciddi bir insan gücüne ihtiyaç duyulduğunu, ayrıca kazma ve toprağın çıkarılma ameliyesinde Türklerin nispeten ufak bir rolü olduğu intibamı uyandırmaktadır. Ancak durumun böyle olmadığını, adaya gezisini 1587 tarihinde gerçekleştiren Reinhold

¹⁹ Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, s. 201.

²⁰ *A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travellers in all Parts of the World*, (hızl. John Pinkerton), C. 10, Londra 1811, gös. yer. Söz konusu yerleşimin konumu hakkında ayrıca bkz. *Dictionary of Greek and Roman Geography*, C. II, (ed. William Smith), Boston 1857, s. 156.

²¹ Piri Re'îs, *Bahriye: Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521*, (hızl. Paul Kahle), C. I, Berlin - Leipzig 1926 – 1927, s. 9. Kitab-ı Bahriyye'nin iki farklı versiyonu bulunmaktadır. Bunlardan ilkinin ve burada da atf yapılanın yazımı 1521 tarihinde tamamlanmıştır. İkinci versiyonu ise 1526 tarihlidir. Bkz. Fikret Sarıcaoğlu, “Kitab-ı Bahriyye”, *DİA*, C. 26, s. 73. Öte yandan 1526 tarihli telifte toprağın nasıl çıkarıldığına temas edilmediği gibi ne *tıyn-ı mahtûm* ilk defa nasıl meydana geldiği sorusuna cevap verilmekte ne de toprağın işlenmesi hususuna temas edilmektedir. Bkz. *Kitab-ı Bahriye*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1988, s. 233-239.

²² Heath Lowry, age., s. 159, 163. Buna karşın Flaman seyyah Joos van Ghistele *tıyn-ı mahtûm* kazmak suretiyle topraktan çıkarılmadığını mevsimsel olarak kışları su ile dolan bir havuzdan çıkarıldığını bildirmektedir. Bkz. age., s. 157.

Lubenau'nun gözlemlerini aktardığı dönemde divan-ı hümayûndan sadır olan bir hüküm ortaya koymaktadır. 1587 tarihli hükümde çıkarılan *tıyn-ı mahtûm* miktarında düşüş yaşandığı buna sebep olarak da Palaiokastron kalesi dizdarının *tıyn-ı mahtûm* çıkarma görevini üstlenmiş olan Manol isimli adalıya yeterince yardım etmemesinin gösterildiği anlaşılmaktadır.²³ Dolayısıyla büyük ölçüde toprak çıkarma ameliyesine ve çıkarılan toprağın işlenmesine dair organizasyonu üstlendikleri tahmin edilebilecek olan idarecilerin (kadı, subaşı, voyvoda, dizdar vs.) vazifelerini layıkıyla yerine getirmeleri hayati önem taşımaktaydı.

Toprağın çıkarılması sırasında hassasiyetle ifa edilen ritüelin bir diğer parçası ise kaynağın başında keçi kurban edilmesiydi. Meşhur Habsburg elçisi Ogier Ghiselin de Busbecq *tıyn-ı mahtûm*un bir diğer adının “keçi mührü” olduğunu çünkü çıkarılırken içine keçi kanı katıldığını ifade etmektedir.²⁴ Dr. Richard Pococke ise kurban edilen bu koyun ya da keçinin Türkler tarafından yenildiğini bildirmektedir.²⁵

Toprak yer altından çıkarılmasının ardından bir dizi ameliyeye tâbi tutuluyordu. Bu işlemler arasında en iyi kalitedeki toprağın padişah için ayrılması hiç şüphesiz ayrı bir önem taşıyordu.²⁶ Toprağın iyi cins olup olmadığı hususunun anlaşılması için tatbik edilen yöntemlere ilişkin olarak 1573 tarihinde Osmanlı ülkesine gelen David Ungnad'ın başkanlık ettiği Avusturyalı elçilik heyetinde vaiz olan Stephan Gerlach'ın gezi notlarına bakılabilir. Gerlach'ın günlüğüne düştüğü Temmuz 1576 tarihli kayıtlara göre toprak bir bardak suya atıldığında kireç gibi kaynayıp suyun kabarmasına sebep oluyorsa bu, *tıyn-ı mahtûm*un iyi cins olduğuna işaret ediyordu.²⁷ Ancak iyi cins *tıyn-ı mahtûm*u elde edebilmek için önce toprağı usulüne uygun bir biçimde ayrıştırmak gerekiyordu. Bu konuda Pîrî Reis'in tafsilatlı bir tasvir yaptığı görülmektedir. Buna göre çıkarılan kırmızımsı toprağın sekiz adımda kullanılabilir *tıyn-ı mahtûm* hapları hâline getirildiği anlaşılmaktadır. İlk adımda usta Türk denizcisinin ifadesiyle kaplara konan toprak su ile ayran gibi karıştırılır, ikinci adımda bir süre bekletilerek balçığın dibe çökmesi sağlanır, ardından balçığın üzerinde kalan su bir başka kaba alınır ve bu defa çamurun dibe çökmesi beklenir, daha sonra dipte kalan çamur torbalara

²³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defteri (MD)*, nr. 35, s. 99/246 (H. 23 Ca 986/ M. 28 Temmuz 1578).

²⁴ Busbecq, *Türk Mektupları*, gös. yer.

²⁵ *The Best and Most Interesting Voyages and Travellers*, gös. yer.

²⁶ Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, s. 202. Toprağın padişaha gönderilmesi için ayrıca bkz. Apostolos Vacalopoulos, *The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society*, New Jersey 1976, s. 277.

²⁷ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1753-1756*, (ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan), İstanbul 2007, C. II, s. 668-669.

konularak “yoğurt misali” süzdürülür, elde edilen çamur hap şekline sokulur ve son olarak kurutulurdu.²⁸ Bu işlemlerle birlikte toprağın kalitesine göre kategorize edildiği anlaşılmaktadır. Mustafa Naîmâ Efendi ise toprağın tasnifini *tıyn-ı mahtûm*un çıkarılma süreciyle birlikte ele almaktadır. Tarihiye göre ilk çıkan toprağın rengi kırmızımsıdır, yumuşak yağlı şekildedir ve topraktan daha güzel, hoş kokuludur. Ardından çıkanın rengi hafifçe safran rengine benzer, tarihçinin ifadesiyle lezzetinde ise hiddet vardır. Bundan sonra çıkarılan ve zamansız alınan çamurun rengi beyaz, lezzeti tuzlu ve kokusu çok az olur. Naîmâ’ya göre bunların hepsi faydalıydı ancak önce çıkanın “hassası” fazlaydı ve çok güzel, has kokuluydu.²⁹ Gezi notlarında çeşitli vesilelerle *tıyn-ı mahtûm* hakkında malumat aktaran Stephan Gerlach, toprağın çıkarıldığı kaynak hakkında da görgü tanıklarından elde ettiği bazı önemli detayları paylaşmaktadır. Buna göre Gerlach’ın şahsi bir münasebetle yakınlık tesis ettiği Patrikhane Protonar’ı Theodosius Zigomolas, toprağın çıkarıldığı dağ bizzat ziyaret etmiş kızılımsı, gri ve beyaz renkte toprağın elde edildiği üç farklı damarın bulunduğunu görmüştü.³⁰

Toprağın çıkarılması ve işlenmesi ile saraya gönderilmesi işlerinin başında Osmanlı idaresi tarafından her türlü vergiden muaf tutulmuş olan bir adalı reâyâ bulunuyordu. İşte tam olarak bu münasebetle *tıyn-ı mahtûm*dan tahrir defterlerinde bahsedilmektedir.³¹ Tahrir defterlerine bakıldığında daha 1490 tarihinden (TD 25) itibaren kayıtlarda tesadüf edilmeye başlanan³² bu toprağın Limni Adası’nın sayımlarını ihtiva eden mevcut I. tahrir defterinden (TD 25) başka II. ve III. tahrir defterlerinde (TD 75 ve 434) de varlığına işaret edilmektedir.³³ Bunun dışında defterlere bu toprak iktisadî bir gelir kaynağı olarak kaydedilmemiştir. Bir başka ifadeyle defterlerin *tıyn-ı mahtûm*un varlığına tanıklık eder mahiyette bilgiler sunmasındaki maksat söz konusu toprağın çıkarılması, işlenmesi ve devlet merkezine gönderilmesi ameliyesiyle sorumlu kişinin vergilerden muaf tutulduğunun bildirilmek istenmesidir. Anlaşılan o ki *tıyn-ı mahtûm* sadece devlete ayrılmış bir gelir kaynağı olduğu ve bu sebeple de vergilendirilmediği için tahrir defterlerinin kapsamı dışında kalmıştır. Thevenot

²⁸ Pîrî Re’îs, *Bahriye: 1521*, C. I, s. 9.

²⁹ Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, s.201-202.

³⁰ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, C. I, s. 401

³¹ Söz konusu defterler mufassal tahrir defteri formunda olup XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyılın başında tertiplenmiştir. Bunlardan ilki Limni Adası’nın ilk tahrir defteri olan 1490 tarihli 25 numaralı defter, ikincisi 1519 tarihli 75 numaralı defter, üçüncüsü ise tarihi belli olmayan ancak XVI. yüzyılın II. çeyreğinde tutulduğu anlaşılan 434 numaralı defterdir.

³² BOA, *Tahrir Defteri (TD)* nr. 25, s. 4.

³³ BOA, *TD* nr. 75, s. 188; BOA, *TD* nr. 434, v. 108a.

da bu görüşe paralel bilgiler sunmakta olup *tıyn-ı mahtûm*dan elde edilen gelirin tamamen Osmanlı padişahına ait olduğunu bildirmektedir.³⁴

1490 tarihinde (*TD 25*) *tıyn-ı mahtûm* ile ilgilenen Lagra'nın oğlu Yani'ydi. Bu kişi adanın merkez kasabası olan Palaiokastron'a bağlı Karakalou mahallesinde ikamet etmekteydi. Yani isimli bu adalının isminin yanında sarıh bir biçimde *tıyn- mahtûm* ile ilgilendiği ve buna binaen padişahın emr-i şerîfi mucibince vergilerden muaf tutulduğu bildirilmektedir.³⁵ Yaklaşık 30 yıl sonra (*TD 75*) ise Korouni köyü sakinlerinden Kıryako'nun oğlu Tolorid isimli bir adalı bu işi yürütüyordu ve onun da isminin yer aldığı kısımda bir önceki sayımda düşülen nota benzer bir kayıt ilave edilmişti.³⁶ Son olarak adanın III. sayımıyla tertiplenen defterde (*TD 434*) ise yine Korouni köyü sakini olan Kıryaki Bulomi isimli bir başka adalı daha önceki defterlerde tesadüf edilen ifadelere benzer bir kayıtla takdim edilmektedir.³⁷ Adanın tafsilatlı tahrir kayıtlarını ihtiva eden daha geç tarihli defterlerde "*tıyn-ı mahtûm hıdmeti*"nde istifade edilen kişiler hakkında bir malumat bulunmasa da geleneksel olarak bu işi devam ettiren adalıların bulunduğu bilinmektedir.³⁸

Mühürlü toprağın yani *tıyn-ı mahtûm*un iktisadî bakımdan ehemmiyetini ele almak mümkündür. Böylesine mucizevî etkileri olduğuna inanılan bir ürünün adanın dışında yüksek fiyatlar ödemeye razı alıcılar bulmasının güç olmayacağı hususu izahtan varestedir. *Tıyn-ı mahtûm*un Venedik'te hap şekline getirilerek epeyce pahalıya satıldığı bilinmektedir.³⁹ Naîmâ da toprağın şekillendirilmesi ve muhafazası ile pazarlanması hususunda benzer bilgiler aktarmaktadır.⁴⁰ Akdeniz dünyasında iyi bilindiği daha önce de ifade edildiği üzere adayı gören hemen her seyyahın ifadelerinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu toprağın Venedik dışında da rağbet gördüğünü tahmin etmek güç değildir. Buna karşın *tıyn-ı mahtûm* ihracının devlet hazinesine nasıl bir katkı yaptığı hususu Osmanlı padişahlarının ve devlet erkânının toprağa bakış açısının değerlendirilmesiyle anlaşılabilir. Örneğin II. Mehmed'in adanın kesin olarak fethedilmesinin hemen ardından Limni'ye *tıyn-ı mahtûm* ile alakalı bilgi toplamaları

³⁴ Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, (ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktaç), İstanbul 2009, s. 124.

³⁵ *Yani veled-i Lagra. Tıyn-ı mahtûm hıdmetine ta'yîn olunub bi-emr-i pâdişâhî mu'âfıdır*. Bkz. BOA, *TD* nr. 25, s. 4.

³⁶ *Kıryako veled-i Tolorid. Mezkûr tıyn-ı mahtûm hıdmetinde olmağın mu'âfıdır. Elinde hükm-i şerîf vardır*. Bkz. BOA, *TD* nr. 75, s. 188.

³⁷ *Kıryaki Bulomi. Tıyn-ı mahtûm hıdmetin eder. Elinde hükm-i şerîf vardır*. Bkz. BOA, *TD* nr. 434, v. 108a.

³⁸ Örneğin 1578 tarihinde Manol isimli bir kişiydi. Bkz. BOA, *MD*, nr. 35, s. 99/246 (H. 23 Ca 986/ M. 28 Temmuz 1578).

³⁹ Heath Lowry, agm., s. 238.

⁴⁰ Konu *Tarih-i Naîmâ*'da şu şekilde anlatılmaktadır: *tıyn-ı lâtiî çıkarub ceviz kadar korsalar idüb mühürleyüb hıfz iderler*. Bkz. Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, s. 201-202.

için bir heyet gönderdiği bilinmektedir.⁴¹ Bu yalnızca Osmanlı padişahlarının toprağa hassasiyetle yaklaştıklarının bir örneğini teşkil etmektedir. Bunun dışında çıkarılan toprağın çok önemli bir kısmının saraya gönderilmesi⁴² Osmanlı padişahları için esas önemli olanın toprak üzerinden ticarî gelir elde etmek olmadığını düşündürmektedir. Buna rağmen toprağın ticarî bir emtia değeri taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu hususta Naîmâ oldukça ilgi çekici bilgiler aktarmaktadır. Tarihçi bilhassa nispeten zengin bir kesimin *tyn-ı mahtûma* rağbet ettiğini⁴³ yahut edebildiğini bildirmekte, dolayısıyla ticarî bir değeri olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Hoca Saadeddin Efendi de *tyn-ı mahtûm*un devlet hazinesine önemli katkı sağladığını ifade etmektedir.⁴⁴ Toprağın ne denli kıymeti olduğu İstanbul'un ağırladığı üst düzey misafirlere hediye olarak sunulmasında da açık bir biçimde görülmektedir. Bu noktada Stephan Gerlach'ın tanıklığına müracaat edilebilir. Gerlach, elçiye sunulan en kıymetli armağanlar arasında zaman zaman *tyn-ı mahtûm*un da bulunduğuna işaret etmektedir.⁴⁵

Toprağın yalnızca Limni'den çıkarılabilmesi tabii biçimde talebin karşılanmasını imkânsız hâle getiriyordu. Öyle ki İstanbul'da bir grup hilekâr çarşı esnafı Ebû Eyyüb el-Ensari taraflarında bayağı çamurdan bardak yaparak *tyn-ı mahtûm*dan imal ettiklerini iddia edip satmaktaydı. Hatta alelade çamurlardan mühürlü yuvarlaklar yapan bu kabilden esnaf "mühürlü topraktır" diyerek ahaliyi kandırmaktaydı. Naîmâ yalnızca bu hilekâr esnafları değil biraz da onlara inanan ahaliyi suçlayarak söz konusu satıcıların para hırsının toplum sağlığını tehdit eder hâle geldiğinden şikâyet etmektedir.⁴⁶ Oysa Limni toprağını benzersiz kılan ihtiva ettiği zengin minerallerdi.⁴⁷

Reinhold Lubenau'nun aktardığı bilgilere bakıldığında ise sahte topraktan gelir elde etmeye çalışanlar arasında Limni sakinlerinin de yer alabildiği görülmektedir. Bir defasında

⁴¹ II. Mehmed adadan çıkartılan bu toprağa önem veriyordu. Hoca Saadeddin Efendi, Limni Osmanlı hâkimiyetine girmeden evvel adadaki *tyn-ı mahtûm* elde edilen ocaklardan toprak çıkarılamaz hale geldiğini, kaynağın taş ve topraklarla dolduğunu belirterek padişahın (II. Mehmed'in) gayretiyle, unutulmuş cevherin yeniden ortaya çıkarıldığına vurgu yapmaktadır. Hoca Saadeddin Efendi padişahın kaynağın yeniden tespiti maksadıyla adaya payitahttan bir tabiiler heyeti gönderdiğini şu şekilde ifade etmektedir... *maden-i tynı bulub kudema-yı hükema ketebinden mestur olan vech üzere tavsiye itmek için bâb-ı saadet etbasından hazık tabiiler gönderildi.* Bkz. *Tâcü't-Tevârih*, 1279, C. II, s. 568-569.

⁴² Dr. Richard Pococke'ye göre bu miktar XVIII. yüzyılın ilk yarısında 80 okkaydı. Bkz. *The Best and Most Interesting Voyages and Travellers*, gös. yer.

⁴³ Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, gös. yer.

⁴⁴ Hoca Saadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, s. 568-569.

⁴⁵ Örneğin Gerlach'ın notlarına göre 15 Mayıs 1576'da ve Kasım 1576 tarihinde çeşitli vesilelerle elçiye ziyaret eden Ortodoks Patriği'nin temsilcileri hediye olarak yanlarında *tyn-ı mahtûm* getirmişlerdi. Bkz. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, C. I, s. 340.

⁴⁶ Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, gös. yer.

⁴⁷ XIX. yüzyılda yapılan tespitler bu toprağın mineral bakımından oldukça zengin olduğunu göstermektedir. Buna göre toprağın içeriğinde 66 silisyum dioksit, 14,5 alüminyum, 0,25 magnezyum, 0,25 kalsiyum oksit, 3,5 sodyum karbonat, 6 demir oksit ve 8,5 oranında su bulunuyordu. Bkz. Jonathan Pereira, *The Elements of Materia Medica and Therapeutics*, C. I, Philadelphia 1852, s. 599.

adallılardan bazı kişiler bayağı topraktan elde ettikleri çamur topraklarını Osmanlı altın parasıyla mühürleyerek pazarlamışlardı.⁴⁸ Yukarıda da kısaca temas edilen bir mühimme hükmü de bu hususla yani toprağı izinsiz çıkaranlara engel olmakla ilişkiliydi. Hükümde Palaiokastron kalesi dizdarının *tıyn-ı mahtûm* çıkarma görevini üstlenmiş olan Manol'a ihtiyaç duyduğu yardımı sağlamamış olduğu konu ediliyordu.⁴⁹ Ancak dizdarın vazifesinin daha çok bahsi geçen Manol haricindeki kişilerin *tıyn-ı mahtûm* çıkarmasına mani olmak olduğu düşünüldüğünde devlet kontrolü altına alınmış olan bu toprağın, adadaki idarecilerden gizli biçimde çıkarılmaya çalışıldığını belgelerin de ispatladığı anlaşılmaktadır. Ancak *tıyn-ı mahtûm* çıkarılması işlemi önemli miktarda insan gücüne ihtiyaç duyulması nedeniyle devlet tarafından bu işi üstlendiği bir "hüküm-i şerîf" ile sabit olan kişilerden başkasının *tıyn-ı mahtûm* çıkarması mümkün gözükmemektedir. Buna rağmen bu imkânsız işe girişme cüretini gösterenler, Reinhold Lubenau'nun ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, en ağır biçimde cezalandırılmaktaydı.⁵⁰

Başlangıçtan itibaren toprak çıkarma işleminin tabii bir parçası hâline gelen ayinler ile toprağın iyileştirici gücüne karşı duyulan inanç arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktaydı. Bu sebeple yüzlerce yıllık bir süreçte tekâmül eden *tıyn-ı mahtûm* çıkarılmasına ilişkin tatbikatın, Osmanlılar tarafından da sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Zira eskiye ait toprak çıkarma işlemi, özellikle Hristiyan inancına göndermeler yapan ritüellerin XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı idarecilerinin gözetiminde yürütüldüğü görülmektedir. Ancak söz konusu ayinlerin Hristiyanlık öncesi dönemde de var olduğu ve bazı dinsel mitolojik unsurlarla bezendiği anlaşılmaktadır. Dr. Richard Pococke'nin aktardığı bilgilere bakıldığında Eski Çağ'da toprağın iyileştirici gücünün açıklanmasında toprak ile Tanrı Vulcan arasında bir bağ kurulduğu anlaşılmaktadır. Mitolojide ateşin, yanardağın tanrısı olarak bilinen Vulcan atıyla dolaşırken tam *tıyn-ı mahtûm* çıkarıldığı yerde düşerek yaralanmıştır. Hatta efsaneye göre tanrılarla kahramanlara demirden zırh imal eden Vulcan, ilk defa burada demircilik sanatını icra etmiştir.⁵¹ Pierre Belon adada Vulcan'ın hikâyesini herkesin bildiğini ifade ederek eklemektedir, anlatılanlara göre Vulcan düştüğünde kalçasını kırmış ve anında iyileşmişti.⁵² Seyyahların Roma mitolojisine yaptıkları atıfla bahsettiği tanrı Vulcan, aslında Yunan

⁴⁸ Heath Lowry, age., s. 163.

⁴⁹ BOA, MD, nr. 35, s. 99/246 (H. 23 Ca 986/ M. 28 Temmuz 1578).

⁵⁰ Heath Lowry, age., gös. yer.

⁵¹ *The Best and Most Interesting Voyages and Travellers*, s. 638.

⁵² Heath Lowry, age., s. 160.

mitolojisindeki Pelags tanrısı *Hephaistos*'tu.⁵³ Zaten antik dönemde toprağın çıkarılması sırasında yürütülen ayin ve törenler de Hephaestias isimli yerleşimden gelen Artemis tapınağı rahipleri tarafından idare ediliyordu.⁵⁴ Tanrı *Hephaistos*'un hikâyesiyle adanın ne denli özdeşleştiğini, antik dönemde adada aynı adla anılan bir yerleşim merkezi bulunması da ortaya koymaktadır.⁵⁵ Sonuç olarak *tıyn-ı mahtûm*un mucizevî etkilerini anlama ve - mitolojiye isnat ederek- açıklama çabası, belki de adanın ilk sakinleri olan Pelags'ların yerleşiminin gerçekleştiği dönemden beri söz konusuydu. Bu durum *tıyn-ı mahtûm*un iyileştirici etkileri olduğuna yönelik inancın başlangıcına ve kökenlerine yönelik fikir verici mahiyette görünmektedir.

Yörede Hristiyan inancının yayılmasıyla birlikte *tıyn-ı mahtûm*un iyileştirici gücünün kaynağı Hristiyanlık diniyle alakalı hususlarla izah edilmeye başladı. Örneğin Pîrî Reis, 1521 tarihinde kaleme aldığı *Kitab-ı Bahriyye*'sinde⁵⁶ *tıyn-ı mahtûm*un neden iyileştirici güce sahip olduğu sorusuna Hristiyan inancıyla alakalı açıklamalarla cevap aramaktadır.⁵⁷ Toprağın yalnızca Ağustos ayının 6. gününe tekabül eden *Transfigürasyon Yortusu*'nda çıkarılması da *tıyn-ı mahtûm*un "kerameti"nin Hristiyan inancında kutsal kabul edilen bazı hususlarla bağdaştırıldığını sarih bir biçimde göstermektedir.⁵⁸ Bu aşamada neden Osmanlıların toprağın

---

⁵³ George Thomson, *Eski Yunan Toplumuna Üzerine İncelemeler: Tarih Öncesi Ege*, (çev. Celâl Üster), İstanbul 2007, s. 163. Hephaistos'un Yunan mitolojisindeki yeri hakkındaki orijinal bilgilere Hesoidos'un *İşler ve Günler*'inde tesadüf etmek mümkündür. Hesoidos, Hephaistos'u tanrıların en ustası olarak nitelendirmekte, bu özelliğine binaen Pandora'yı toprak ve sudan yaratarak ona insan görünümünü kazandırma görevinin Zeus tarafından Hephaistos'a verildiğini söylemektedir. Bkz. *Hesoidos Eseri ve Kaynakları*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat), Ankara 1994, s. 144.

⁵⁴ Heath Lowry, age., s. 167.

⁵⁵ Antik Çağ'da Hephaestias, adadaki iki yerleşim yerinden biriydi. Bkz. *Dictionary of Greek and Roman Geography*, gös. yer.

⁵⁶ Piri Re'îs, *Bahriye: 1521*, C. I, s. 8-9.

⁵⁷ Usta Türk denizcisinin eski tarih kitaplarına atfen kaydettiğine göre Hz. İsa zamanında yaşayan ve adaya gelip yerleşen Ferestin isimli bir zat Hz. İsa'dan uzak kalmanın etkisiyle gece gündüz ağlayarak adada dolaşmış. Bu kişinin gözyaşları bir gün tam olarak *tıyn-ı mahtûm*un çıkarıldığı yere düşmüş ve bu cevherin ortaya çıkmasını sağlamış. Yine rivayete göre bundan sonra adalılar her yıl aynı gün *tıyn-ı mahtûm*u çıkarmaya başlamışlar. Bkz. Piri Re'îs, *Bahriye: 1521*, C. I, s. 8-9. *Tıyn-ı mahtûm*un etkilerine dair yapılan açıklamalar Hristiyan inancıyla alakalı hususlarla öylesine özdeşleşmişti ki Pîrî Reis tarafından dile getirilen hikâyenin Limni yerine Ortodoks Hristiyan Dünyası için önemli bir dini merkez olarak kabul edilen Patmos Adası versiyonu da anlatılıyordu. Bu anlatıya göre Hz. İsa'nın aralarından ayrılmasından sonra Patmos'a gelen bir havari üzüntüsünden sürekli ağlıyormuş ve gözyaşlarının düştüğü yerden *tıyn-ı mahtûm* belirivermişti. Bkz. Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü*, C. I, s. 145.

⁵⁸ Pîrî Reis ise Ağustos ayının 7. günü bu toprağın çıkarıldığını ifade etmektedir. Bkz. *Kitab-ı Bahriye*, C. I, s. 233. Mamafih XVIII ve XIX. yüzyıla ait kaynaklar iki farklı tarihe işaret etmektedir. Örneğin Richard Pococke, Hz. Meryem'in göğe yükseldiğine inanılan 15 Ağustos günü güneş doğmadan evvel toprağın çıkarıldığını bildirmektedir. Bkz. *The Best and Most Interesting Voyages and Travellers*, s. 638. Dr. Sibthorp ise toprak çıkarma işlemini, 16 Ağustos gününe tarihlenmektedir. Bkz. *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey and Other Countries of The East*, s. 280. Öte yandan Limni hakkında sundukları detaylı ve gerçekçi bilgilerle kendilerinden sonraki seyahatçileri de etkileyen Pierre Belon ve Reinhold Lubenau toprağın 6 Ağustos tarihinde çıkarıldığını ifade etmektedirler. Bkz. Heath Lowry, age., s. 16. Naîmâ ise bazı hekimlerin eserlerine müracaat

çkarılma işleminde Hristiyan inancına atıflar yapan bir ritüelin devamlılığını sağlama yönünde irade gösterdikleri sorusuna cevap aranabilir. Bu noktada Osmanlı idarecilerinin toprağın iyileştirici gücü ile bu ayın arasında yakından bir ilişki olduğuna inandıkları düşünülebilir. Zira toprak çkarma ameliyesinin detaylarına bakıldığında sürecin adalı Hristiyan keşiş ve papazlarca idare edildiği, adada Osmanlı hâkimiyetinin mümessili olan yönetici ve askerlerin ise işlemleri “bir ok atımı” olarak tanımlanan mesafeden izlediği görülmektedir.

Toprağa atfedilen mucizevî etkiler tıbbî faydaları kadar dinsel inançlardan da besleniyordu. Bir başka ifadeyle bu toprağın etkilerine inananlar mensubu oldukları dinle ilişkilendirerek toprakta kendi itikat dünyalarına ait kutsal unsurlar aramışlardı. Bu hususta çarpıcı bir örneğe Limnili Şeyh Abdî-i Siyahî'nin kaleme aldığı *Niyâzî-i Mısırî Menakıbnâmesi*'nde tesadüf edilmektedir.⁵⁹ Menakıbnâme'ye göre Limni'de sürgün cezasını çekmekteyken Şeyh Niyâzî-i Mısırî'ye bir cin görünmüş ve ertesi günün sahrada toplanarak “tavâf etme” günü olduğunu söylemişti. Menakıbnâmenin bu kısmında şeyhin, etrafındaki müritlerine sıra dışı gelen bir makamda niyâz ettiği anlatılmaktadır. Şeyh ise bu makama *tıyn-ı mahtûm* denildiğini ifade ederek, salâvat getirip dokunduğu *tıyn-ı mahtûm*un faydalarını sıralamıştır. Şeyhe göre yaralanmalarda ve zehirli hayvan sokmalarında toprağın iyileştirici gücü vardı.⁶⁰ Menakıbnâmedeki “sahrada tavaf etmek” ve “farklı bir makamda niyaz etme” *tıyn-ı mahtûma* dair ritüelin İslâmî yorumu olarak sunulabilir. Rivayette aktarıldığı kadarıyla şeyh topraktaki cevherin Hz. Peygamber'in ağzının yarı yani tükürüğü olduğunu ifade etmiş ve İstanbul'daki Aya Sofya'nın bu keramet sayesinde ayakta durduğunu eklemiştir. Bu hususu menakıbnâmenin yazarı Abdî-i Siyahî İmâm Gazâlî'nin bir eserine göre izah etmektedir. Rivayete göre Aya Sofya inşa edilirken bir grup Hristiyan din adamı gelerek Hz. Peygamber'in manevî yardımına müracaat etmişler, Hz. Peygamber ise bu talebe mukabil gelecekte cami olarak Müslümanlara hizmet verecek olan bu kilisenin yapımında kullanılmak üzere bir şişede tükürüğünü vermişti. Ancak İmâm Gazâlî'den elde edilen bilgilerin bununla sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Menakıbnâmenin yazarı bu noktada *tıyn-ı mahtûma* ilişkin gerçeğin Şeyh Niyâzî-i Mısırî sayesinde ortaya çıkarılabildiğine vurgu yaparak, rivayetin

---

ederek *tıyn-ı mahtûm*un zuhur ettiği dönem olarak güneşin aslan burcuna döndüğü zamanı yani 23 Temmuz ilâ 22 Ağustos arasındaki süreyi göstermektedir. Bkz. Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ*, s. 201.

⁵⁹ Limnili Şeyh Abdî-i Siyahî'nin kaleme aldığı *Niyâzî-i Mısırî Menakıbnâmesi* Mustafa Tatçı tarafından sadeleştirilmiş bir dille ve yerinde bazı açıklamalarla yayımlanmıştır. Bkz. Limnili Şeyh Abdî-i Siyahî, *Limni'de Sürgün Bir Velî - Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları-*, (hzl. Mustafa Tatçı), İstanbul 2010. Bu vesile ile menkıbenin hem orijinal hem de sadeleştirilmiş metnini henüz yayımlamadan paylaşmış olan Mustafa Tatçı'ya ayrıca teşekkür ederim.

⁶⁰ Limnili Şeyh Abdî-i Siyahî, *Limni'de Sürgün Bir Velî*, s. 22-24.

devamını anlatmaktadır. Hristiyan din adamları İstanbul'a doğru gerçekleştirdikleri yolculuklarına fırtınalar sebebiyle Limni'de ara vermek zorunda kalmışlar ve şîşeyi *tıyn-ı mahtûm* çıkarıldığı yere bırakmaya mecbur olmuşlardı.⁶¹ Menakıbnâmede toprağın iyileştirici gücünün kaynağı hakkında getirilen açıklamaların yer aldığı kısım, Galen zamanından itibaren toprakla ilgili olarak yapılan izahatlarda işlenmiş olan dinî motiflerin en sonunda İslâmî unsurlar da içermeye başladığını göstermektedir.

Sonuçta gerçekten tıbbî bir değeri varsa bile toprağı elde etmeye çalışanları (XV. yüzyıl sonrasında saray bir tarafta bırakılırsa çoğunlukla satın alanları) motive eden unsurların başında, toprak ile ilgili olan ve insanların itikat dünyalarına hitap eden dinsel motiflerin geldiğini tahmin etmek güç değildir. Dolayısıyla ilahî bir kudretin yahut “gelişmenin” eseri olduğuna dair kati bir inancın yüzyıllar boyunca tekâmül etmiş olmasının etkisiyle veba dâhil olmak üzere hemen her rahatsızlığa deva gözüyle bakıldığı anlaşılmaktadır.

Ege Adalarının hatta Akdeniz dünyasının en meşhur toprağı olan *tıyn-ı mahtûm* serüvenine dair bilinenler, aslında bu coğrafyada yaşayan halkların kültürel hafızasına dair önemli detaylar sunmaktadır. Ege coğrafyası Akdeniz Dünyası'ndaki konumu itibariyle yüzlerce yıl adeta bir geçiş bölgesi olmuş, buraya yerleşmek ya da hükmetmek için gelenler ya kendi inançlarını getirmişler ya da burada var olan inançları benimsemişlerdi. Buna karşın Ege toprakları ev sahipliğı yaptığı sakinlerinin aksine kendine has özelliklerini daima korumuş ve bu durum bir birine benzer hikâyelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. *Tıyn-ı mahtûm* hikâyesi de bu genellemeye dâhil edilebilir. Bu coğrafyada var olan hâkimler değişmiş hatta inançlar yerlerini yeni inançlara, dinlere terk etmiş olsa da *tıyn-ı mahtûm* önemini hiç kaybetmemişti. Zaten bu toprak üzerine anlatılan –dinsel mitolojik unsurlarla bezenmiş– hikâyenin, Egeli halkların yüzyıllar içinde farklılaşan inanç dünyasına uygun bir biçimde değişime uğraması da bu toprağın önemini daima korumasıyla alakalı görünmektedir. Gerçekten toprağın tıbbî bir değeri olup olmadığı konusunda tarihsel bir bakış açısıyla varılabilecek olan yargılar tartışmalı olacaksa da bir tarihçi için *tıyn-ı mahtûm* hikâyesinin oldukça heyecan uyandırıcı olduğu açıktır. Zira Akdeniz dünyası yüzlerce yıl bu toprağı dermansız hastalıklarına bile bir umut olarak görmüştü.

Kaynaklar

Basılmamış kaynaklar

---

⁶¹ age., s. 25-27.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Mühimme Defteri (MD) Tasnifi: nr. 35.

Tahrir Defteri (TD) Tasnifi: nr. 25, 75, 434.

Basılı Kaynak, Araştırma ve İnceleme Eserler

A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travellers in all Parts of the World, (hzl. John Pinkerton), C. 10, Londra 1811

Alexander Conze, *Reise auf den Inseln des Thrakischen Meeres*, Hannover 1860.

Anderson, W. A. D., John M. Kissane MD, *Anderson Patoloji*, C. I, (ed. Aykut Kazancıgil), Ankara 1982.

Bernard Randolph, (*Arşipelago*), (çev. Ümit Koçer), İstanbul 1998.

Busbecq, *Türk Mektupları*, (çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul.

Demircan, Yasemin, “Limni Adası’nda Çıkarılan Tıyn-ı Mahtum Madeni Hakkında”, *Osmanlı*, C. 3, s. 322-326.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1978.

Dictionary of Greek and Roman Geography, C. II, (ed. William Smith), Boston 1857.

Groot, A. H. de, “Lemnos”, *El²* (İng), C. V, s. 763-764.

Hesoidos, *Hesoidos Eseri ve Kaynakları*, (çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat), Ankara 1994.

Hoca Saadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, 1279, C. II.

Jean Thévenot, *Thévenot Seyahatnamesi*, (ed. Stefanos Yerasimos, çev. Ali Berktaş), İstanbul 2009.

Limnili Şeyh Abdî-i Siyâhî, *Limni’de Sürgün Bir Velî - Niyâzî-i Mısri’nin Hatıraları-*, (hzl. Mustafa Tatçı), İstanbul 2010.

Lowry, Heath, “The Island of Limnos; A Case Study on The Continuity of Byzantine Forms Under Ottoman Rule”, *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, (ed. Anthony Bryer-Heath Lowry), Birmingham 1982, s. 239;

Lowry, Heath, *Fifteenth Century Ottoman Realities Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*, İstanbul 2002.

Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey and Other Countries of the East; Edited from Manuscrip Journals, (ed. Robert Walpole), Londra 1818.

Naîmâ, *Tarih-i Naîmâ: Ravzatü'l-Hüseyin Fî Hülasat ü Ahbarü'l-Hafikiyn*, İstanbul 1280.

Pereira, Jonathan, *The Elements of Materia Medica and Therapeutics*, C. I, Philadelphia 1852.

- Piri Re'îs, *Bahriye: Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521*, (hzl. Paul Kahle), C. I, Berlin - Leipzig 1926 – 1927.
- Pîrî Reis, *Kitab-ı Bahriye*, C. I, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1988.
- Pliny, *The Natural History of Pliny*, (hzl. John Bostock, H. T. Riley), C. VI, Londra 1857.
- Sarıcaoğlu, Fikret, “Kitab-ı Bahriyye”, *DİA*, C. 26, s. 73.
- Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1753-1576*, (ed. Kemal Beydilli, çev. Türkis Noyan), C. I, II, İstanbul 2007.
- Thomson, George, *Eski Yunan Toplumunu Üzerine İncelemeler: Tarih Öncesi Ege*, (çev. Celâl Üster), İstanbul 2007.
- Thukydides, *Peloponnesoshularla Atina'lıların Savaşı*, (çev. Halil Demircioğlu), II. Kitap, 47, Ankara 1958.
- Vacalopoulos, Apostolos, *The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society*, New Jersey 1976.